

Zoeken naar een vorm

Hurks' kerkbouw in het interbellum

Roy van de Water

133

Jacques Hurks bouwde in het interbellum vier kerken. Deze kerken tonen op fraaie wijze de ontwikkelingen in de katholieke kerkbouw gedurende dit tijdvak. Van een experimentele zoektocht naar een gearriveerde stijl; Hurks' kerken laten in een notendop zien hoe de architectonische ontwikkeling van de katholieke kerk tussen de twee wereldoorlogen verliep.

Een vliegende start

Hurks' start als kerkbouwer begon veelbelovend. Zijn Sint-Josephkerk in Roosendaal uit 1923 is een bijzondere, om twee redenen.

In de eerste plaats toont de kerk een veelvoud aan stijlen die Hurks combineerde tot een coherent geheel. De kerk wordt vaak gekenschetst als een exponent van de Amsterdamse School¹, maar ze is méér dat dat. Weliswaar is het vele siermetselwerk in het front en de expressiviteit van de grote toren geïnspireerd door deze architectonische stroming, maar ook zijn er duidelijk invloeden van de (neo)gotiek (door het hoog oprijzende schip, de wimberg en de gargouilles aan de bovenzijde van de linker toren)², het (neo)romaans (door de rondboogramen en de gestileerde friezen en lisenen aan de buitenkant van het koor)³ en de byzantijnse stijl (door het gebruik van een koepel in het interieur van de kerk). Overigens vond Hurks zelf dat de kerk een 'neo-Byzantijnse stijl' had.⁴

*De wimberg of het frontaal van de Sint Josephkerk van Hurks, 2014.
(Foto Roy van de Water)*

*Interieur van de Sint Josephkerk, 2017.
(Foto Wally van den Boom, Roosendaal)*

Deze koepel is de tweede reden waarom de Sint Josephkerk speciaal is. Koepelbouw werd niet bepaald vaak toegepast in West-Brabant, het werkterrein van kerkbouwer Hurks. Op de Sint-Laurentiuskerk in Dongen na, is de Sint-Josephkerk de eerste kerk die in deze periode in deze streek gebouwd is als koepelkerk. Landelijk vond deze stijl wel navolging; J.Th.J (Joseph) Cuypers (1861–1949) en J. (Jan) Stuyt (1868–1934) waren twee vooraanstaande architecten die in Nederland dit type kerk bouwden.⁵ De koepelkerk was een antwoord op de vraag hoe kerkbouw na 1900 beter op de tijdsgeest kon worden aangepast. Architecten begonnen na de eeuwwisseling te experimenteren en zochten naar een nieuwe vorm van kerkbouw. Onder invloed van de zogenaamde Liturgische Beweging⁶ namelijk wilde men de gelovige meer bij de eredienst betrekken. Dit vroeg een ander, kleinschaliger kerktype, waar in het interieur iedereen vrij zicht had op het altaar. De neogotische kerken die in de negentiende eeuw gebouwd werden, waren te groot, massaal en plomp om iedereen de priester te laten volgen in zijn handelen. De kleinere, centralistische koepelkerk garandeerde een vrij zicht op het altaar.

135

Kortom: Hurks toonde zich met de Sint-Josephkerk een vernieuwer in de katholieke kerkbouw. Niet alleen de toepassing van de nieuwe liturgische eisen in een koepelkerk was een relatieve noviteit in de streek, ook het veelvoud aan invloeden die de kerk kent, waarbij historiserende stijlen gemengd worden met eigentijdse vormen, was nieuw. De experimentele zin die architecten vanaf de jaren twintig aan de dag legden, vertaalde zich in Hurks' kerkbouw in een caleidoscopisch, doch samenhangend geheel.

*Detail van de Josephkerk, 2017.
(Foto Bea Hoeks-de Laat)*

Het experiment stopt

De koepelbouw was in de katholieke kerkbouw echter gaan lang leven beschoren. In de loop van de jaren twintig zetten twee vooraanstaande architecten hun denkbeelden over kerkbouw op papier. A.J. (Alexander) Kropholler (1882–1973) en M.J. (Marinus) Granpré Molière (1883–1972) pleitten voor de een traditionele, basale bouw, naar het voorbeeld van vroegchristelijke en middeleeuwse kerken. Ook bij dit type kerk werd voldaan aan de wensen van de Liturgische Beweging, maar een basale bouw was veel eenvoudiger en daarom goedkoper dan een koepelbouw. Bovendien waren zij wars van allerlei moderne invloeden in de kerkbouw, zoals het gebruik van moderne materialen als beton en de ornamentiek van de Amsterdamse School. Hun invloeden bleken dusdanig, dat de koepelbouw én de expressionistische invloed in de kerkbouw naar de achtergrond verdwenen. Granpré Molière werd de kopman van de zogenaamde Delftse School, een sterk aan de traditie hangende, conservatieve architectuurstroming. Maar het was vooral Kropholler die vanaf het midden van de jaren twintig concreet zijn kritiek formuleerde.⁷

Zijn commentaar had ook zijn weerslag op Hurks' kerkbouw. Deze deed qua vernieuwingsdrang een stapje terug. De toren van zijn Pastoor van Arskerk in Lies uit 1929 toont nog wel eigen, expressionistische invloeden. Ze is energiek en levendig, niet in de laatste plaats door de opvallende, horizontale, natuurstenen ornamenten. De toren heeft al met al een duidelijk eigen uitstraling. Ze lijkt een samensmelting van traditionele en expressionistische stijlen. Hurks is hier wellicht beïnvloed door de architect W.M. (Willem) Dudok (1884–1974), die ook een synthese tussen traditionele en moderne bouwstijlen propageert.⁸

136

De rest van de kerk echter volgt de dan al gangbare, meer traditionele opvattingen over kerkbouw. Vrijwel alle voorwaarden die Kropholler stelt aan een kerk, komen terug in de Pastoor van Arskerk: een breed middenschip, een basale plattegrond, paraboolvormige, gotiserende gewelven en de opvallende belichting van het koor maken de kerk een schoolvoorbeeld van katholieke interbellumarchitectuur.

*De toren van de Pastoor van Arskerk van Hurks, 2012.
(Foto Roy van de Water)*

Achterzijde Pastoor van Arskerk, 1990.

(Foto provincie Noord-Brabant, fotocollectie BHIC nr. PNB001010499)

Hurks stond echter niet alleen in het verwerken van de denkbeelden van Kropholler in de kerkbouw. In de jaren die tussen de bouw van de Sint-Josephkerk en de bouw van de Pastoor van Arskerk lagen, werden in West-Brabant een kleine twintigtal kerken gebouwd. Deze kerken zijn voornamelijk in een traditionele, basicale stijl opgetrokken. De vernieuwingszin van de architecten was gestopt. De eigentijdse kijk op kerkbouw veranderde onder de grote invloed van Kropholler en Granpré Molière. Architecten zochten niet langer naar een eigen stijl, of naar de beste manier om aan de contemporaine liturgische wensen te voldoen. De door Kropholler en Granpré Molière gepropageerde traditionele architectuur werd in de katholieke kerkbouw de norm.

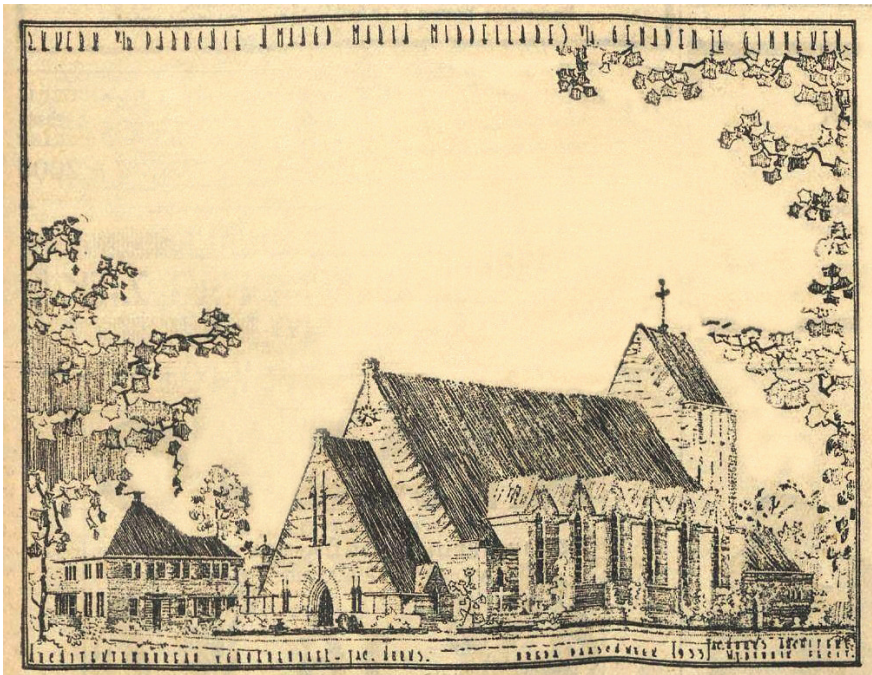

*Zicht op H. Maagd Maria Middelaeres van alle genaden, 1992.
(Foto Bea Hoeks-de Laat, collectie Stadsarchief Breda nr. 19922639)*

Nog steeds een eigen inbreng?

Hurks gebruikt, evenals bij de Pastoor van Arskerk, bij de Mariakerk in Ginneken uit 1934 naast traditionele vormen enkele eigenaardigheden, zoals de gargouilles aan het schip en de vieringtoren en het driehoekige, geometrische front van de kerk. In het interieur echter heeft de kerk het uiterlijk en gevoel van een typische Interbellumkerk. Het interieur toont de nu bijna standaard geworden kenmerken van kerkelijke interbellumarchitectuur.

Hurks kijkt goed om zich heen en verwerkt verschillende invloeden in deze kerk. Naast de traditionele opvattingen over kerkbouw van zoals gezegd met name Kropholler zijn bij zijn Mariakerk de overeenkomsten met de Fabianus en Sebastianuskerk in Apeldoorn (1924) van architect J.G.A. (Jan) van Dongen (1896–1973) treffend. Vooral het geometrische front en de accentuering van de traveeën in het exterieur van het schip van de Mariakerk lijken geïnspireerd door dit werk van Van Dongen. Beide kerken hebben eenzelfde uitstraling. Ook de travee tussen het priesterkoor en de ruimte waar de gelovigen plaats hebben, is evenals in de kerk van Van Dongen in de Mariakerk niet voorzien van vensters om het koor beter uit te lichten.⁹

De Mariakerk van Hurks in een artikel van de krant De Tijd, 24 mei 1934

139

Ansichtkaart van de Sint Fabianus en Sint Sebastianus kerk in Apeldoorn ontworpen door Van Dongen. (Particuliere collectie)

De Onze-Lieve-Vrouw van Goede Raadkerk naar ontwerp uit 1914 van Kropholler in Beverwijk, 2010. (Wikipedia foto Marcel mulder Licentie: CC-BY-SA-3.0-NL)

Volledig geconformeerd

Aan het eind van het interbellum heeft Hurks zich volledig geconformeerd aan de gangbare opvattingen over kerkbouw. Kropholler en Granpré Molière hebben in de loop van de jaren hun ideeën verder vormgegeven en middels de zogenaamde Algemene Katholieke Kunstenaars Vereniging (AKKV) is er een keurslijf ontstaan waarbinnen een architect geacht werd te werken. Granpré Molière was de voorman van de AKKV.¹⁰ Lidmaatschap en conformatie aan de denkbeelden van de AKKV waren bijvoorbeeld een voorwaarde om voor bisschoppelijke opdrachten in aanmerking te komen. De denkbeelden en normen van de AKKV werden zo in de loop van het interbellum leidend voor de katholieke architect.

De Moeder Godskerk van Hurks in Effen uit 1939 is niet alleen gebouwd volgens de eisen van Kropholler en Granpré Molière, in hoge mate is de kerk zelfs gebouwd naar het voorbeeld van deze architecten. De Moeder Godskerk heeft dezelfde *look and feel* als Kropholler's Onze-Lieve-Vrouw van Goede Raadkerk in Beverwijk uit 1914 en Granpré Molières Antonius van Paduakerk in Groesbeek uit 1934. Ze is geheel in de stijl van een dorpskerk uit de middeleeuwen en heeft een overeenkomstige, landelijke uitstraling. Hurks lijkt met de Moeder Godskerk zijn voorlopig definitieve vorm gevonden te hebben. Hij noemt het zelf ook 'het godsvruchtigste kerkje'.¹¹

*Antonius van Paduakerk in Groesbeek.
(Collectie Het Nieuwe Instituut/ GRAN, 2x4.7-2)*

141

142

*Moeder Godskerk in Effen bij Breda, 1992.
(Foto Bea Hoeks-de Laat, collectie Stadsarchief Breda nr. 19922621)*

Van trendsetter naar trendvolger

Jacques Hurks neemt in de Nederlandse religieuze architectuurgeschiedenis een bescheiden plaats in. Zijn religieuze oeuvre kent weliswaar hoogtepunten, maar is uiteindelijk niet onderscheidend genoeg om een eigen, strak afgebakende plaats in de architectuurgeschiedenis te verwerven.

De belangrijkste factor is dat Hurks geen vernieuwer is in de katholieke architectuur. Hij maakt een vliegende start met een kerk die er zowel in vorm als in stijl fris en redelijk origineel uitziet. Hurks heeft de potentie om een grensverleggende architect te worden. Zijn vroege werk toont een gedurfde bouwtrant en een mengeling van stijlen. Hurks is in deze periode moeilijk in een hokje te plaatsten. Hij wordt vaak gelinkt aan de Amsterdamse School, maar zijn werk is veelzijdiger en toont meer invloeden dan alleen deze stroming: naast expressionistische elementen kenmerken van traditionalistische architectuur, maar ook van verschillende neostijlen.

Nadat belangrijke architecten als Kropholler en Granpré Molière hun behoudende ideeën over kerkbouw hebben geformuleerd, conformeert Hurks zich steeds meer aan deze denkbeelden. Hij zet zijn eerste, meer innovatieve concepten over kerkbouw niet door en plooit zich in de loop van de jaren twintig en dertig naar de gangbare contemporaine katholieke architectuur. Hij kijkt goed om zich heen en verwerkt in zijn kerken invloeden van anderen. Vooral Kropholler is een belangrijke inspiratiebron voor hem: Hurks gebruikt veel van diens vormen in zijn eigen religieuze bouw. Het is lastig te zeggen of Hurks ook beïnvloed is door de Delftse School, een architectuurstroming die veel overeenkomsten heeft met de stijl van Kropholler. Zijn vormentaal is dusdanig verwant aan Kropholler, dat die wellicht zijn enige belangrijke inspiratiebron vormt. In de loop van zijn carrière als architect bouwt Hurks alsmaar sterker in een traditionele stijl.

143

Van trendsetter werd Hurks een trendvolger. Hij was – helaas – niet bij machte zijn eigen ideeën over kerkbouw breed voor het voetlicht te brengen.

In zijn loopbaan heeft Jac. Hurks vele kerken mogen ontwerpen.

144

1. Sint Josephkerk aan de Sint Josephstraat 4 te Roosendaal ontworpen in 1923, foto 1933. (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Objectnummer SP-0656)

2. H. Pastoor van Arskerk aan de Liesboslaan 293 te Breda, ontworpen in 1930, foto 1994. (Foto Dick Hoeks, collectie Stadsarchief Breda, nr 19941074)

3. Kerk van de Heilige Maria Middelaars aan het Mariaplein 1 te Breda, ontworpen in 1933, foto 1992. (Foto Bea Hoeks-de Laat, collectie Stadsarchief Breda, nr 19922640)

4. Kerk van de Heilige Moeder Gods aan de Effenseweg 3 te Breda, ontworpen in 1939, foto 1992. (Foto Bea Hoeks-de Laat, collectie Stadsarchief Breda, nr 19922624)

5. Kerk van Onze Lieve Vrouw van Fatima aan de Doctor Schaepmanlaan 90 te Roosendaal, ontworpen in 1951-1952 (WBA, ansichtkaart 't Korenbloemke, fotocollectie Roosendaal nr. K00766)

6. Kerk van de Heilige Dionysius aan de Antwerpsestraat 35 te Putte, ontworpen in 1953. (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed nr. 338164)

7. De in 2002 gesloopte Pius X Kerk aan het Pater van den Elsenplein te Tilburg, ontworpen in 1955, foto c. 1965. (Foto Regionaal Archief Tilburg, nr. 001220)

8. Kerk van de Heilige Jacobus de Meerdere aan de Molenstraat 26 te Fijnaart, ontworpen in 1955, foto 2017. (Foto Bea Hoeks-de Laat)

9. De in 1995 gesloopte kerk van de Onbevleete Ontvangenis van de Heilige Maagd Maria aan de Oranjeboomstraat 190 te Breda, ontworpen door Van Groenendael in 1933, uitgevoerd door Hurks, foto 1988. (Foto Simon Schonck, collectie Stadsarchief Breda, nr. 19951769, Openbare Werken Gemeente Breda)

Noten

- 1 De Amsterdamse School ontstond rond 1910 en kenmerkte zich door een expressionistische vormtaal, waarbij het gebruik van baksteen en ornamentiek typerend was. Het vernieuwende van deze architectonische stroming lag in de persoonlijke dynamiek die ze voorstond: wars van regels en voorschriften zocht de architect naar een eigen, vrije expressie. H. Paul Rovinelli, 'H.P. Berlage and the Amsterdam School, 1914-1920: Rationalist as Expressionist', *Journal of the Society of Architectural Historians* 43 (1984) 256-264.
- 146 2 Een wimberg is een driehoekig ornament boven het portaal; een gargouille is een waterspuwer.
- 3 Het interieur heeft door het gebruik van rondbogen eenzelfde karakter. Een fries is een horizontale band met in dit geval siermetselwerk die het muurvalk aan de bovenzijde begrenst; een liseen is een decoratieve uitmetseling in de vorm van een verticale band.
- 4 De St. Joseph-Parochie', *De Grondwet* (20 oktober 1924).
- 5 M. van den Esschert, 'Ontwikkeling van de katholieke kerkenbouw tot 1940', in: L. van Liebergen ed., *Ars Domini. Een gebed zonder end* (Uden 1995) 28-37, aldaar 33. De Sint Laurentiuskerk in Dongen was van de hand van J.Th.J (Joseph) Cuypers.
- 6 Deze vernieuwende beweging in de katholieke kerk, die in Nederland rond de Eerste Wereldoorlog populair werd, streefde naar een grotere deelname van de gelovige aan de eredienst. De gelovige moest kunnen meebidden, meezingen en de priester kunnen volgen in zijn handelingen. Voor onze generaties zijn dit normale zaken tijdens het bijwonen van een mis, maar in die tijd waren dit nieuwe, ronduit moderne elementen.
- 7 Kropholler was, méér dan Granpré Molière, een architect die ook concreet zijn bemerkings op papier zette. Kropholler, A.J., 'Over hedendaagschen kerkbouw', *Bouwkundig Weekblad* 46 (1926) 13-15 en 23-29.
- 8 Jos H. Pouls, *Ware schoonheid of louter praal. De Bisschoppelijke Bouwcommissie van Roermond en de kerkelijke kunst van Limburg in de twintigste eeuw* (Maastricht 2002), 165. Pouls geeft Jozef Wielers als voorbeeld van een architect die door Dudok is beïnvloed en ook stijlen combineert. De torens van zijn Sint-Barbarakerk in Leveroy (1923) en de Heilig Hartkerk in Sittard-Overhoven (1931) hebben gelijkenissen met die van de Pastoor van Arskerk.
- 9 P. Constantinus, *Liturgie en kerkbouw*, Schiebroek 1939, 83.
- 10 Om niet geheel duidelijke redenen is Kropholler nooit lid geweest van de AKKV. Het schijnt dat hij en Granpré Molière niet bepaald door één deur konden, hoewel hun denkbeelden over kerkbouw opvallend overeenkomstig waren.
- 11 WBA, roo410 collectie aanwinsten Roosendaal inv. nr. 516.